

بازتاب فرآیند مجعوله نگاری در اهل تسنن بر اساس موسوعة الأحادیث و الآثار الضعیفة و الموضوعة

چکیده: اهل تسنن به جهت اجرای قانون منع تدوین حدیث توسط خلفا بعد از پیامبر ﷺ بیش تر از شیعه پیرامون احادیث موضوعه دست به قلم برده اند؛ جدای از اینکه شمار فراوان احادیث جعلی در اهل تسنن منجر به این تلاش علمی شده است، اما می توان تحلیل هایی را از این حرکت علمی در نزد آنان دریافت. تلاش ها پیرامون بازشناسی احادیث موضوعه در اهل تسنن به جایی رسید که مجموعه ای به نام «موسوعة الاحادیث و الآثار الضعیفة و الموضوعة» به زیور طبع درآمد.

در این مقاله، گزارشی تحلیلی از این نگاشته ها ارائه شده است و ضمن بررسی اجمالی این آثار، به ارائه ی آمارهایی از شمارگان نشر در قرون مختلف به همراه کیفیت هر اثر پرداخته شده است. پی بردن به بیشترین کسان و شهرهایی که پیرامون احادیث موضوعه کار کرده اند پژوهشگر را در جهت تحلیل های موضوعه نگاری کمک می کند؛ به هر حال به نظر می رسد تحلیل تطبیقی سیر نگارش «الموضوعات» در اهل تسنن نیز هنوز جای کار جدی دارد.

کلید واژه ها: حدیث موضوع، وضع حدیث، احادیث مجعوله، وضع نامه های حدیث، اهل تسنن، شیعه.

دکتر احسان پوراسماعیل

دکتری علوم قرآن و حدیث

مدرس مدعو

مؤسسه آموزش عالی آرمان رضوی مشهد

dr.ehsanpouresmaeil@gmail.com

پیشینه ی مقاله

دریافت: ۱۳۹۵/۴/۹

پذیرش: ۱۳۹۵/۷/۲۳

۱. مقدمه

چهار معنی برای وضع در مفهوم لغوی آن در منابع به چشم می‌خورد، که عبارتند از:

(الف) الحظ به معنی: پایین آوردن (ابن فارس، ۱۴۰۴ ق، ج ۶، ص ۱۱۷).

(ب) الاسقاط به معنی: انداختن (زبیدی، ۱۳۰۶ ق، ج ۵، ص ۵۴۴ و طریحی، بی‌تا، ج ۴، ص ۴۰۶).

(ج) الاختلاق به معنی: تراشیدن و جعل کردن (همان).

(د) الالصاق به معنی: چسباندن (عسقلانی، ۱۴۰۸ ق، ج ۲، ص ۸۳۸ و سخاوی، ۱۴۱۴ ق، ج ۱، ص ۲۳۴)

با توجه به معنای به‌کار رفته در آیات قرآن (نک: آل عمران، ۳۶، الاعراف، ۱۵۷، محمد ﷺ، ۴، الانشراح، ۲) و با در نظر گرفتن نظر بیشتر کتاب‌های لغت (مانند: ابن منظور، ۱۴۰۴ ق، ج ۸، ص ۳۹۶، زبیدی، ۱۳۰۶ ق، ج ۵، ص ۵۴۳، فیروز آبادی، بی‌تا، ج ۳، ص ۱۳۴) ملاحظه می‌شود که معنای اول طرفداران بیشتری دارد؛ بر همین اساس وضع را در لغت به معنای فرو نهادن و پایین آوردن ترجمه می‌کنیم.

اما حدیث موضوع در اصطلاح دانشوران، حدیثی است که در آن قول، فعل و تقریری به معصوم نسبت داده شود.^۱ قید

معصوم در تعریف اهل تسنن؛ منحصر در شخص پیامبر ﷺ و در تعریف شیعه اهل بیت علیهم السلام را هم در بر می‌گیرد.

۱. نک: در شیعه: شهید ثانی، ۱۴۱۳ ق، ص ۱۵۲، میرداماد، ۱۳۱۱ ق، ص ۱۹۳؛ مامقانی، ۱۴۱۱ ق، ج ۱، ص ۳۹۹؛ صدر، بی‌تا، ص ۳۰۹؛ سبحانی، ۱۴۱۲ ق، ص ۱۰۶؛

در اهل تسنن: سیوطی، بی‌تا، ج ۱، ص ۲۷۸؛ قاسمی، بی‌تا، ص ۱۵۰؛ ابن الصلاح، ۱۴۲۶ ق، ص ۷۷؛ الادلبی، ۱۹۸۳ ق، ص ۲۰۵؛ عجاج خطیب، ۱۹۷۱ ق، ص ۴۱۵.

پیرامون آغاز جعل حدیث نظرات مختلفی در میان دانشمندان شیعه و اهل تسنن به چشم می‌خورد، اما در تحلیل امیرمؤمنان علیه السلام پیدایش احادیث موضوعه را باید در زمان حیات رسول خدا صلی الله علیه و آله بدانیم.

از امام علی علیه السلام منقول است که فرمود: «وَقَدْ كَذَبَ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ عَلَى عَهْدِهِ حَتَّى قَامَ [فِيهِمْ] خَطِيبًا فَقَالَ أَيُّهَا النَّاسُ قَدْ كَثُرَتْ عَلَى الْكُذَّابَةِ فَمَنْ كَذَبَ عَلَى مُتَعَمِّدًا فَلْيَتَبَوَّأْ مَقْعَدَهُ مِنَ النَّارِ ثُمَّ كَذَبَ عَلَيْهِ مِنْ بَعْدِهِ» (سلیم بن قیس، ۱۴۰۵ ق، ج ۲، ص ۶۲۱) یعنی: در زمان حیات پیامبر چندان به آن حضرت دروغ بستند که خطبه‌ای ایراد کرد و فرمود: ای مردم! کسانی که بر من دروغ می‌بندند، زیاد شده‌اند؛ هر کس به عمد بر من دروغ بزند، جایش در آتش است؛ با این حال بعد از پیامبر باز بر او دروغ بستند.

این رویکرد در آغازین روزها بعد از شهادت پیامبر صلی الله علیه و آله ادامه پیدا کرد و دستگاه حاکم برای تثبیت جایگاه خود از آن استفاده کرد.

یکی از مسائل مطرح شده در آن روزگار، ارث نگذاشتن پیامبر صلی الله علیه و آله است که با نسبتی دروغ به نبی مکرم صلی الله علیه و آله اولین حدیث جعلی بعد از ایشان از جانب خلیفه‌ی اول صادر شد.

نسائی و بیهقی از حدیث جعلی خلیفه که هیچ‌کس غیر از او آن را نقل نکرده بود این‌گونه گزارش می‌دهند: «أَنَّ فَاطِمَةَ بِنْتَ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله أَرْسَلَتْ إِلَى أَبِي بَكْرٍ الصِّدِّيقِ تَسْأَلُهُ مِيرَاثَهَا مِنْ رَسُولِ اللَّهِ مِمَّا أَفَاءَ اللَّهُ عَلَيْهِ بِالْمَدِينَةِ وَفَدَكَ وَمَا بَقِيَ مِنْ خُمْسِ خَيْبَرَ فَقَالَ أَبُو بَكْرٍ إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله قَالَ لَا نُورَثُ مَا تَرَكْنَا صَدَقَهُ إِنَّمَا يَأْكُلُ آلُ مُحَمَّدٍ مِنْ هَذَا الْمَالِ وَإِنِّي وَاللَّهِ لَا أَعْيُرُ شَيْئًا مِنْ صَدَقَةِ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله عَنْ حَالِهَا الَّتِي كَانَتْ عَلَيْهَا فِي عَهْدِ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله» (النسائی، ۱۴۰۶ ق، ج ۷، ص ۱۳۲؛ البیهقی، ۱۳۴۴ ق، ج ۶، ص ۳۰۰).

به هر حال جعل حدیث و راه‌یابی آن به متون حدیثی، مورد اتفاق دانشمندان اسلامی است اما آنچه مسلم است به دلیل تقسیم مسلمانان به شیعه و اهل تسنن این پدیده را باید در هر مکتب جداگانه بررسی کرد.

در شیعه به دلیل حضور امام معصوم در جامعه و تذکرات صریح ایشان، علی‌رغم تمامی ناملایمات، امکان جعل حدیث

فراهم نمی‌شود، اما در اهل تسنن برخی عوامل مانند: قانون منع نگارش و تدوین رسمی حدیث، نقل به معنا، گسترش فتوحات و استفاده از فرهنگ‌های بیگانه و ... سبب گسترش این پدیده در جامعه‌ی اسلامی شد؛ بر همین اساس و در سالیان بعد از حیات اسلام، علم رجال و درایه با هدف رویارویی با دروغ پردازان در حدیث شکل گرفت.

پالایش این احادیث منجر به دو سبک از نگاه‌شده در میان عالمان مسلمان شد؛ در میان دانشوارن شیعی برخی چون علامه‌ی امینی در مجموعه‌ی الغدیر به معرفی چهل نفر از این دروغ پردازان در مکتب خلفا پرداخت وی تعداد ۴۰۸۶۸۴ حدیث جعلی را بر می‌شمرد (نک: امینی، ۱۳۷۸ ق، ج ۵، ص ۳۵۵) و گروهی هم به تک نگاه‌شده‌هایی در این زمینه می‌پردازند که مهم‌ترین آنها به شرح زیر است:

الآخبار الدخيلة: نگاه‌شده‌ی محمد تقی تستری در چهار جلد که در آن از میزان تاریخ بسیار بهره جسته است که نقد و بررسی‌هایی درباره‌ی آن ارائه شده است.

یک صد و پنجاه صحابی ساختگی: نگاه‌شده‌ی علامه عسکری که مؤلف در آن به معرفی افرادی که هرگز وجود خارجی نداشته و از آنان حدیث نقل شده، می‌پردازد.

الآثار المرفوعة فی الآخبار الموضوعة: نگاه‌شده‌ی هاشم معروف الحسینی، که پیرامون تاریخچه‌ی وضع، عوامل جعل و نمونه‌هایی از اخبار ساختگی بحث کرده که این نویسنده‌ی معاصر، با واکنش‌های موافق و مخالفی در میان دانشوران شیعه روبرو شد.

درسنامه‌ی وضع حدیث: نگاه‌شده‌ی ناصر رفیعی محمدی که نویسنده در آن ضمن بررسی عوامل گسترش وضع حدیث به نمونه‌هایی از این نوع احادیث پرداخته است.

در سه اثر نخست، شاهد پژوهشی تطبیقی و ارائه‌ی نمونه‌هایی هستیم و در مورد آخر اثری تئوریک در مقوله‌ی جعل را با شواهدی می‌توان یافت.

اما در میان اهل تسنن، شاهد تعدد پردازش به موضوع احادیث جعلی هستیم؛ عامل منع نگارش و تدوین رسمی حدیث تا سال ۱۰۰ هجری آن چنان که اشاره شد تأثیر مستقیم به پدیده‌ی وضع داشت که پیروی از آن سبب گشوده شدن به یک باره‌ی دروازه‌ی نقل حدیث در میان مسلمانان شد. برخی تا سرحدّ توان به انگیزه‌های مختلف مثلاً خیرخواهانه نظیر کرامیّه، یا با هدف بهره جستن از متاع دنیا نظیر آنچه پیرامون برخی اجناس و کالاها آمده است، یا گروهی که با داستان سرایی مردم را به سمت خود می‌کشیدند یا آنان که با انگیزه‌ی تقرب به خلفا در مدح آنان حدیث جعل می‌کردند و ... سبب بروز احادیث جعلی شدند.

شمار نگاشته‌ها پیرامون احادیث جعلی در اهل تسنن به مقداری است که مکتبه‌ المعارف کشور عربستان به نشر موسوعه‌ای در این زمینه اهتمام ورزیده است؛ در این مقاله گزارشی از این مجموعه‌ی ۱۵ جلدی را مطالعه خواهید کرد.

۲. معرفی اثر و روش کار نویسندگان آن

نویسندگان کتاب «موسوعة الاحادیث و الآثار الضعیفة و الموضوعة» نوشته‌های این عرصه را از آغاز، تا زمان نگارش کتاب (سال ۱۴۱۹ ق/ ۱۹۹۹ م) ۷۸ اثر منتشر شده معرفی کرده‌اند، که با خود این اثر ۷۹ عنوان کتاب می‌شود.

مشخصات کتابشناختی این اثر پانزده جلدی عبارت است از:

اعداد: علی حسن علی الحلبی و ابراهیم طه القیسی و حمد محمد مراد، ریاض: مکتب المعارف للنشر و التوزیع، (۱۴۱۹ ق / ۱۹۹۹ م).

نویسندگان این مجموعه در سه موضوع، کتاب‌شناسی خود را ترتیب داده‌اند: ابتدا به جمع‌آوری کتاب‌ها و نویسندگان احادیث ضعیف و نگاشته‌های انتقادی پرداخته‌اند؛ آن‌گاه به تدوین کتاب‌های علل، ضعیف، تخریج‌ها، تواریخ، و شروحات حدیثی پرداخته‌اند و در گام سوّم کتاب‌های فقهی و تفسیرها و سایر علوم را به آن اضافه کرده‌اند.

سپس با ارائه‌ی دو فهرست به اصل بحث پرداخته‌اند:

• فهرستی اجمالی بر اساس حروف الفبا،

• فهرستی تفصیلی بر اساس ترتیب درگذشت مصنفین کتاب‌ها.

که این اطلاعات از مقدمه‌های محققین در آغاز هر کتاب استخراج شده است. در این کتاب ۳۱۵۷۷ حدیث ضعیف و جعلی فهرست شده است که این تعداد را نویسندگان در فهرست سه جلدی کتاب در ۶۱ موضوع دسته‌بندی کرده‌اند.

۳. بررسی و نقد گزارش عملکرد نویسندگان

۱.۳. گزینش نادرست

با بررسی فهرست تفصیلی به موارد ذیل بر می‌خوریم:

نگارندان موسوعه، ابتدا دو اثر را معرفی می‌کنند:

«نسخه‌ی نبیط بن شریط الاشجعی فی الاحادیث الموضوعة» از نبیط بن شریط بن انس الاشجعی، صحابی و کتاب «الاربعون الودعانية الموضوعة» نوشته‌ی «ابو نصر محمد بن علی بن عبید الله الموصلی، ۴۰۲ - ۴۹۴ ق» که به نظر می‌رسد، نباید این دو اثر را در جرگه‌ی ۷۸ مورد برشمرد.

نویسندگان این دو اثر، احادیث جعلی و ضعیف را جمع‌آوری نکرده‌اند، بلکه خود، متهم به جعل و وضع شده‌اند و تعبیر «الموضوعة» در انتهای نام این دو کتاب از نویسندگان نیست.

در این زمینه باید توجه داشت که حدیث ضعیف اعم از موضوع است چه اینکه نشر حدیث جعلی حرمت دارد؛ اما حدیث ضعیف متنی است که دانشمندان نتوانستند احراز آن را از معصوم ثابت کنند؛ بر همین اساس نمی‌توانیم این احادیث را از متون دینی حذف کنیم.

۲.۳. مؤلفان دارای یک اثر به ترتیب تاریخ حیات

برخی از دانشوران اهل تسنن تنها یک کتاب پیرامون احادیث موضوعه نگاشته‌اند که به نام و اثر آنها در زیر اشاره می‌شود:

۱. ابو عبد الله حسین بن ابراهیم بن حسین بن جعفر الجورقانی (ح ۴۷۰ - ۵۴۳ ق): الاباطیل و المناکیر و المشاهیر
۲. عبد الله بن یحیی بن ابی بکر الغسانی الجزایری (م ۶۸۲ ق): تخریج الاحادیث الضعاف من سنن الدار القطنی
۳. تقی الدین احمد بن شهاب الدین ابن تیمیه (۶۶۱ - ۷۲۸ ق): احادیث القصاص
۴. محمد بن احمد بن عبد الهادی ابن قدامة (۷۰۴ - ۷۴۴ ق): رسالة لطيفة فی احادیث متفرقة ضعيفة
۵. عمر بن علی بن عمر ابو حفص القزوینی (۶۸۳ - ۷۵۰ ق): الموضوعات فی المصایح للبعوی و اجوبة الحافظ ابن حجر العسقلانی علیها
۶. ابن القيم الجوزية (۶۹۱ - ۷۵۱ ق): المنار المنيف فی الصحيح و الضعيف، محمد بن ابو بکر الزرعی
۷. عبد الوهاب بن علی تاج الدین السبکی (۷۲۸ - ۷۷۱ ق): الاحادیث التي لا اصل لها فی کتاب الاحیاء
۸. محمد بن بهادر بن عبد الله الزرکشی (۷۴۵ - ۷۹۴ ق): التذکرة فی الأحادیث المشتهرة أو اللئالی المنثورة فی الاحادیث المشهورة
۹. محمد بن یعقوب بن محمد الفيروزآبادی (۷۲۹ - ۸۱۷ ق): خاتمة سفر السعادة
۱۰. احمد بن علی ابن حجر العسقلانی (۷۷۳ - ۸۵۲ ق): تبیین العجب بما ورد فی شهر رجب
۱۱. محمد بن عبد الرحمن السخاوی (۸۳۱ - ۹۰۲ ق): المقاصد الحسنة فی بیان كثير من الأحادیث المشتهرة علی الألسنة
۱۲. نور الدین ابو الحسن السمهودی (۸۴۴ - ۹۱۱ ق): الغماز علی اللماز فی الاحادیث المشتهرة
۱۳. عبد الرحمن بن علی بن محمد ابن الدبیع (۸۶۶ - ۹۴۴ ق): تمييز الطيب من الخبيث فيما يدور علی أسنة الناس من الحديث
۱۴. ابو عبد الله محمد بن علی بن محمد ابن طولون دمشقی (۸۸۰ - ۹۵۳ ق): الشذرة فی الاحادیث المشتهرة

١٥. سعد الدين على بن محمد بن على بن عبد الرحمن بن عراق (٩٠٧ - ٩٦٣ ق): تنزيه الشريعة المرفوعة عن الاخبار الشنيعة الموضوعة
١٦. محمد طاهر بن على الصديقي الهندي (٩١٤ - ٩٨٦ ق): تذكرة الموضوعات
١٧. مرعى بن يوسف بن ابى بكر الكرمى المقدسى (م ١٠٣٣ ق): الفوائد الموضوعة فى الاحاديث الموضوعة
١٨. محمد بن بدر الدين محمد العامرى القرشى (٩٧٧ - ١٠٦١ ق): اتقان ما يحسن من الاخبار الدائرة على اللسان
١٩. محمد بن عبد الباقي بن يوسف بن احمد الزرقانى (١٠٥٥ - ١١٢٢ ق): مختصر المقاصد الحسنة فى بيان كثير من الاحاديث المشتهرة على الألسنة
٢٠. احمد بن عبد الكريم بن سعودى العامرى (م ١١٤٣ ق): الجذ الحثيث فى بيان ما ليس بحديث
٢١. اسماعيل بن محمد بن عبد الهادى الجراحى (١٠٨٧ - ١١٦٢ ق): كشف الخفاء و مزيل الالباس عما اشتهر من الاحاديث على ألسنة الناس
٢٢. محمد بن حسن ابن همّات الدمشقى (١٠٩١ - ١١٧٥ ق): التنكيث و الافادة فى تخريج احاديث خاتمة سفر السعادة
٢٣. محمد بن محمد الحسينى الطرابلسى السندروسى (م ١١٧٧ ق): الكشف الالهى عن شديد الضعيف و الموضوع و الواهى
٢٤. محمد بن احمد بن جار الله الصعدى (١١٨١ ق): النوافح العطرة فى الاحاديث المشتهرة.
٢٥. محمد بن محمد بن احمد السنباوى (١١٥٤ - ١٢٣٢ ق): النخبة البهية فى الاحاديث المكذوبة على خير البرية
٢٦. محمد امين بن على بن محمد سعيد السويدى العراقى (١٢٠٥ - ١٢٤٦ ق): الموضوعات فى الاحياء أو الاعتبار فى حمل الاسفار
٢٧. محمد بن على بن محمد الشوكانى (١١٧٣ - ١٢٥٠ ق): الفوائد المجموعة فى الاحاديث الموضوعة
٢٨. محمد عبد الحى بن محمد عبد الحليم الانصارى اللكنوى (١٢٦٤ - ١٣٠٤ ق): الآثار المرفوعة فى الاخبار الموضوعة
٢٩. شمس الدين محمد بن خليل الطرابلسى القاوقچى (١٢٢٣ - ١٣٠٥ ق): اللؤلؤ المرصوع فيما لا اصل له او باصله موضوع

۳۰. محمّد بن البشیر بن محمّد حسن ظافر المدنی (م بعد از ۱۳۲۹ ق): تحذیر المسلمین من الاحادیث الموضوعة على سيد المرسلین

۳۱. ابو الفیض احمد بن محمّد بن الصدیق الغماری (- ۱۳۸۰ ق): المغیر علی الاحادیث الموضوعة فی الجامع الصغیر از این تاریخ به بعد مؤلفان موسوعه، صاحبان آثار را معاصر عصر خود به شمار می‌آورند؛ بنابراین آنان را زیسته در قرن پانزدهم قلمداد می‌کنیم.

۳۲. عمر بن حسن عثمان فلاته: الوضع فی الحدیث

۳۳. عبد المتعال محمد الجبری: المشتهر من الحدیث الموضوع و الضعیف و البدیل الصحیح

۳۴. عبدالرحمن بن عبد الجبار الفریوئی: لحظ اللاحاظ فی الاستدراک و الزیادة علی ذخیرة الحفاظ المخرج علی الحروف و الالفاظ

۳۵. محمد العروسی المطوی التونسی: فضائل افريقية فی الاثار و الاحادیث الموضوعة

۳۶. ابو عبد الرحمن مقبل بن هادی الوادعی: احادیث معلة ظاهرها الصحة

۳۷. بکر بن عبد الله ابو زید: التحدیث بما قیل لایصح فی حدیث

۳۸. ابو عبد الله احمد بن احمد العیسوی: الاحادیث القدسیة الضعیفه و الموضوعة

۳۹. علی رضا بن عبد الله بن علی رضا: الاخبار بمافات من احادیث الاعتبار

۴۰. ابو اسامة سلیم بن عید الهلالی: سلسلة الاحادیث التي لا اصل لها و اثرها السیء فی العقیدة و الفقه و السلوک

۴۱. مجموعة من طلبة العلم: نصیحة الداعیة فی اجتناب الاحادیث الضعیفة و الواهية

۳.۳. مؤلفان دارای دو اثر

هفت مؤلف در اهل تسنن دارای دو اثر پیرامون احادیث موضوعه هستند؛ که عبارتند از:

الف) ابن القیسرانی، محمد بن طاهر بن علی بن احمد المقدسی (۴۴۸ - ۵۰۷ ق).

۱. تذکرة الحفاظ: اطراف احادیث کتاب المجروحین لابن حبان

۲. ذخیره الحفاظ المخرج على الحروف و الالفاظ: ترتیب احادیث کامل فی تراجم الضعفاء و علل الحدیث

(ب) حسن بن محمد بن الحسن العدوی الصغانی (۵۵۷ - ۶۵۰ ق).

۱. موضوعات الصغانی

۲. الدر الملتقط فی تبیین الغلط

(ج) نور الدین علی بن محمد بن سلطان، ملا علی القاری (م ۱۰۱۴ ق).

۱. الاسرار المرفوعة فی الاخبار الموضوعة [و هو الموضوعات الكبرى]

مؤلف در این اثر از روش نقد متن در بررسی شناخت عدم صحّت احادیث استفاده کرده است و چون از نگاشته‌های اواخر عمر اوست از اعتماد بیشتری برخوردار است.

۲. المصنوع فی معرفة الحدیث الموضوع [و هو الموضوعات الصغرى]

در این اثر مؤلف به دنبال تلخیص نظرات دیگران است، بر همین اساس آن را «الموضوعات الصغرى» و عنوان اولی را «الموضوعات الكبرى» نامیده است.

(د) ابو عبد الله محمد بن السید درویش الحوت (۱۲۰۹ - ۱۲۷۶ ق):

۱. اسنى المطالب فی احادیث مختلفة المراتب

۲. حسن الاثر فیما فيه ضعف و اختلاف من حدیث و خبر و اثر

(ه) عبدالعزیز بن محمد بن صدیق الغماری.

مؤلفان موسوعه از این تاریخ به بعد را به عنوان معاصر معرفی کرده و تاریخ ولادت و وفات را نیاورده‌اند که باید آنها را زیسته در قرن پانزدهم بدانیم.

۱. الجامع المصنف مما فی المیزان من حدیث الراوی المضعف: این کتاب با انگیزه‌ی استخراج آنچه «میزان

الاعتدال» ذهبی ضعیف معرفی کرده به ترتیب موضوعی و نه الفبایی تدوین شده است.

۲. التهانى فی التعقب على موضوعات الصغانى: این اثر نقد کتاب صغانی است.

و) محمد عمرو عبد اللطیف (قرن پانزدهم):

۱. تبییض الضعیفة باصول الاحادیث الضعیفة
۲. تکمیل النفع بما لم یثبت به وقف و لارف

ز) ابواسحاق الحوینی (قرن پانزدهم):

۱. جنة المرتاب بنقد المغنی عن الحفظ و الكتاب: در این کتاب نویسنده به نقد یک سوّم کتاب «المغنی عن الحفظ و الكتاب» پرداخته است و نسبت به دو سوّم دیگر حاشیه‌هایی را مرقوم داشته است. وی به این نکته هم اشاره می‌کند که قبلاً کتابی با عنوان «فصل الخطاب بنقد المغنی عن الحفظ و الكتاب» نگاشته که از ناشر خواسته آن را به چاپ نرساند تا این کتاب را که مستدرک آن است، نشر دهد.
۲. النافلة فی الاحادیث الضعیفة و الباطلة: در این اثر بدون ترتیب و نظم آنچه به نظر نویسنده ضعیف بوده، جمع‌آوری شده است.

۴.۳. مؤلفان دارای سه اثر

ذهبی، ابن جوزی و عمر بن بدر بن سعید سه مؤلفی هستند که هر یک دارای سه اثر بدین شرح‌اند:

الف) ابوالفرج ابن جوزی (ح ۵۱۲ - ۵۹۷ ق).

۱. الموضوعات
۲. کتاب القصاص
۳. العلل المتناهية فی الاحادیث الواهية.

ب) زین‌الدین عمر بن بدر بن سعید الموصلی (۵۵۷ - ۶۲۲ ق)

۱. الاحادیث الموضوعة فی الاحکام المشروعة
۲. الوقوف علی الموقوف
۳. المغنی عن الحفظ و الكتاب بقولهم: لا یصح شیء فی هذا الباب.

ج) محمد بن احمد بن عثمان الذهبي (۶۷۳ - ۷۴۸ ق).

۱. ترتیب الموضوعات
۲. احادیث مختارة من موضوعات الجورقانی و ابن الجوزی
۳. مختصر الاباطیل و الموضوعات

۵.۳. مؤلف دارای پنج اثر

تنها مؤلف دارای پنج اثر جلال الدین عبد الرحمن بن ابی بکر السیوطی (۸۴۹ - ۹۱۱ ق) است که عناوین آن به شرح زیر است:

۱. اللئالی المصنوعة فی الاحادیث الموضوعة
۲. ذیل اللئالی المصنوعة: سیوطی در این اثر مواردی که ابن جوزی نیاورده است را اضافه کرده است.
۳. تحذیر الخواص من اکاذیب القصاص: وی در این اثر به نقد قصه گویان پرداخته است.
۴. الدرر المنتثرة فی الاحادیث المشتهرة: این نگاشته، خلاصه‌ی کتاب زرکشی به نام «التذكرة فی الاحادیث المشتهرة» است.
۵. التعقبات علی الموضوعات: در این کتاب که آخرین اثر سیوطی در این عرصه است، وی به دفاع احادیثی که ابن جوزی رد کرده، پرداخته است بر همین پایه به نظر می‌رسد این نگاشته را نمی‌توان در شمار آثار مجعوله قرار داد، چرا که در واقع این اثر دفاعی‌ی سیوطی است.

۶.۳. مؤلف دارای هفت اثر

پرکارترین مؤلف در زمینه‌ی بحث، محمد ناصر الدین الالبانی (۱۳۳۲ - ۱۴۲۰ ق) با هفت اثر به شرح زیر است:

۱. سلسلة الاحادیث الضعيفة و الموضوعة و اثرها السیء فی الامة
۲. ضعيف الادب المفرد للامام البخاری
۳. ضعيف الجامع الصغير و زيادته الفتح الكبير

۴. ضعیف سنن ابن ماجه

۵. ضعیف سنن ابی داود

۶. ضعیف سنن الترمذی

۷. ضعیف سنن النسائی

۴. اهداف نگارش توسط مؤلفین کتاب‌ها

یکی از مباحث مهم در بررسی کتاب‌های مختلف انگیزه‌ی مؤلف یا مؤلفان آن است؛ در این باره می‌توان اطلاعات خوبی را از این اثر به دست آورد که در ذیل به سه نمونه به اختصار اشاره می‌کنیم:

«تکمیل النفع بما لم یثبت به وقف ولا رفع»

این اثر مختصر که نویسنده در آن ۲۵ حدیث را به ترتیب حروف الفبا ذکر کرده است نگاشته‌ی «محمد عمرو عبد الطیف» است؛ وی می‌گوید: ضمن نگاشتن کتاب قبلی و بررسی کتاب «حلیة الاولیاء» حافظ ابی نعیم و کتاب‌های دیگر، به روایات موقوفی برخوردیم که از پیامبر ﷺ نبود، خرسند می‌شدم و اینها را می‌نگاشتم اما با بررسی بیشتر دریافتم که نمی‌توان اینها را در جرگه‌ی احادیث موقوف آورد، اینجا ناراحت می‌شدم و از خدا می‌خواستم من را از این غم نجات دهد تا احادیث موقوفی که در وقف‌اش اشکال دارد را روشن ساخته و توضیح دهم (همان، ج ۱، ص ۲۰۴).

نوآوری صاحب این اثر در بین دیگر آثار اهل تسنن در این است که اهتمام نویسنده بر این بوده که به بررسی دقیق سند پرداخته و روشن کرده که تا کدام راوی از سلسله‌ی سند ضعیف است؛ تلاش علمای پیشین در بازشناسی احادیث جعلی از صحیح بوده و هنر وی بازشناسی راوی ضعیف از سلسله‌ی سند حدیث است.

نگارنده در مقدمه‌ی کتاب می‌گوید: نوشته‌های اهل علم درباره‌ی احادیث ضعیف و موضوعه بسیار است، گاهی ریشه را برای آن حدیثی که ثابت نیست، بیان می‌کند و مشخص می‌کند که حدیث از آن کیست؛ برخی می‌خواهند بگویند این حدیثی که از پیامبر نقل شده صحیح نیست، اما اینکه چرا صحیح نیست، پرسش اصلی است؛ بعضی‌ها حدیث را

به صحابه و یا تابعی نسبت می دهند اما حدود اثبات را مشخص نمی کنند یا اینکه ممکن است نسبت به یک صحابی درست و نسبت به دیگری نادرست باشد را تعیین نمی کنند، در این زمینه من جز یک کتاب ندیدم که آن «الوقوف علی الموقوف» نام دارد اما مؤلف آن هم به همه ی احادیث نپرداخته و تنها به ۱۵۰ حدیث پرداخته است. ضمن اینکه به اختصار بحث کرده و به صورت روشن به اصل حدیث و جرح و تعدیل آن اشاره نکرده است، از این رو من احادیثی که گفته شده ثابت نیست را علت یابی کردم تا بگویم چرا ثابت نیست؟

«الاحادیث القدسیه الضعيفه و الموضوعه»

ابو عبدالله أحمد بن احمد بن احمد بن احمد العیسوی، نویسنده ی این نگاشته است. در بین آثاری که تا کنون به آن اشاره کردیم عنوان کتاب این نویسنده از آن جهت جدید است که وی به احادیث قدسی ضعیف و جعلی پرداخته است، کاری که جز در قرن حاضر به آن دقت نشده بود؛ اما این کتاب هیچ نظمی، مثلاً بر اساس حروف الفبا ندارد؛ تعداد ۱۰۰ حدیث در مجلد نخست این اثر که تاکنون چاپ شده، مورد بررسی قرار گرفته است (همان، ص ۲۰۵).

«نصيحة الداعية في اجتناب الاحاديث الضعيفة والواهية»

آخرین کتابی است که موسوعة به معرفی آن پرداخته جزوه ی مختصری بدون مشخص بودن مؤلف است که با هدف تبلیغ نگاشته شده است.

۵. سبک نگارش آثار

کتاب های الموضوعات از نظر سبک نگارش یکسان نیستند، بنابراین به گونه های مختلف قابل تقسیم اند که به برخی از آن با ذکر نمونه اشاره می کنیم: (نک: مهریزی، ص ۳۸۷)

الف) برخی از این کتاب ها به گردآوری روایات ضعیف یا جعلی پرداخته اند و هیچ گونه نظم و ترتیبی در آنها موجود نیست؛ مانند:

۱. نسخة نبيط بن شريط الاشجعي في الأحاديث الموضوعة، نبيط بن شريط بن انس الاشجعي، صحابی.

۲. الأربعون الودعانية الموضوعة، ابو نصر محمد بن علی بن عبید الله الموصلی (۴۰۲ - ۴۹۴ ق)؛
۳. کتاب القصاص، ابو الفرج ابن الجوزی (ح ۵۱۲ - ۵۹۷ ق).
- ب) برخی دیگر به گردآوری روایات پرداخته، ولی از نظم و ترتیب برخوردارند و علاوه بر آن به ذکر دلیل ضعف یا جعل نیز می‌پردازند؛ مانند:
۱. الاباطیل و المناکیر و المشاهیر، ابو عبد الله حسین بن ابراهیم بن حسین بن جعفر الجورقانی (ح ۴۷۰ - ۵۴۳ ق)؛
۲. الموضوعات، ابو الفرج ابن الجوزی (ح ۵۱۲ - ۵۹۷ ق)؛
۳. العلل المتناهية فی الاحادیث الواهية، ابو الفرج ابن الجوزی (ح ۵۱۲ - ۵۹۷ ق).
- ج) برخی از این کتاب‌ها تنها به استخراج احادیث ضعیف از کتاب‌های دیگر پرداخته‌اند؛ مانند:
۱. تذکرة الحفاظ: اطراف احادیث کتاب المجروحین لابن حبان، محمد بن طاهر بن علی بن احمد المقدسی (۴۴۸ - ۵۰۷ ق)؛
۲. ذخیره الحفاظ المخرج علی الحروف و الالفاظ: ترتیب احادیث الكامل فی تراجم الضعفاء و علل الحدیث، محمد بن طاهر بن علی بن احمد المقدسی (۴۴۸ - ۵۰۷ ق)؛
- ۳-۳- تخريج الاحادیث الضعاف من سنن الدار القطنی، عبد الله بن یحیی بن ابی بکر الغسانی الجزائری (م ۶۸۲ ق)؛
۴. الموضوعات فی المصابیح للبعوی و اجوبة الحافظ ابن حجر العسقلانی علیها، عمر بن علی بن عمر ابو حفص القزوینی (۶۸۳ - ۷۵۰ ق)؛
۵. الاحادیث التي لا اصل لها فی کتاب الاحیاء، عبد الوهاب بن علی تاج‌الدین السبکی (۷۲۸ - ۷۷۱ ق)؛
۶. المغیر علی الاحادیث الموضوعة فی الجامع الصغیر، ابو الفیض احمد بن محمّد بن الصدیق الغماری (- ۱۳۸۰ ق)؛
۷. ضعیف الادب المفرد للامام البخاری، الالبانی؛
۸. الجامع المصنف مما فی المیزان من حدیث الراوی المضعف، عبدالعزیز بن محمد بن الصدیق الغماری.
- د) برخی از کتاب‌های الموضوعات به بیان قاعده برای شناخت احادیث جعلی پرداخته‌اند؛ مانند: المنار المنیف فی

الصحيح و الضعيف، محمد بن ابو بكر الزرعى، ابن القيم الجوزية (۶۹۱ - ۷۵۱ ق).

۶. تحلیل بر پایه‌ی شهرها و مناطق جغرافیایی

شهرها به ترتیب کثرت تألیف بدین شرح اند:

۱. دمشق ۲۲ اثر، ۲. مصر ۱۸ اثر، ۳. موصل ۴ اثر، ۴. بغداد ۴ اثر، ۵. تونس ۴ اثر، ۶. یمن ۳ اثر، ۷. مدینه ۲ اثر، ۸. بیت المقدس ۲ اثر، ۹. لاهور ۲ اثر، ۱۰. هند ۳ اثر، ۱۱. بیروت ۴ اثر، ۱۲. عراق ۱ اثر، ۱۳. طرابلس ۲ اثر، ۱۴. فلسطین ۱ اثر، ۱۵. هرات ۲ اثر، ۱۶. قزوین ۱ اثر، ۱۷. شیراز ۱ اثر، ۱۸. کویت ۱ اثر، ۱۹. ریاض ۲ اثر

در تقسیم شهرها را نیز به صورت منطقه‌ای می‌توان چنین تنظیم کرد:

۱. شام ۳۰ اثر: دمشق ۲۲ اثر، طرابلس ۲ اثر، بیروت ۴ اثر، بیت المقدس ۲ اثر، فلسطین ۱ اثر
۲. مصر ۱۱ اثر
۳. عراق ۹ اثر: موصل ۴ اثر، بغداد ۴ اثر، عراق ۱ اثر
۴. شبه جزیره عربستان ۷ اثر: مدینه ۲ اثر، ریاض ۲ اثر، یمن ۳ اثر
۵. شبه قاره هند ۵ اثر: لاهور ۲ اثر، هند ۳ اثر
۶. ایران ۴ اثر: قزوین ۱ اثر، شیراز ۱ اثر، هرات ۲ اثر
۷. تونس ۴ اثر
۸. کویت ۱ اثر

۷. تحلیل بر اساس مذهب

از نظر گرایش‌های فکری این ترتیب را شاهد هستیم:

شافعی‌ها ۲۰ اثر، حنفی‌ها ۱۲ اثر، سلفی‌ها ۸ اثر و حنبلی‌ها ۷ اثر را در این عرصه به رشته‌ی تحریر درآورده‌اند.

در طی قرون مختلف، این قرن هشتم است که، دمشق پایگاه تدوین آثار الموضوعات قلمداد می‌گردد و از نظر فکری، تدوین‌ها میان شافعی‌ها و حنبلی‌ها دایر است: شافعی‌ها با ۴ اثر و حنبلی‌ها با ۳ اثر.

۸. کتاب‌های درباره

در فهرست ارائه شده، به کتاب‌هایی بر می‌خوریم که درباره‌ی آنها کتاب‌هایی مستقل آمده است که به شرح ذیل است:

۱- کتاب، متن محور است و درباره‌ی آن بررسی صورت گرفته است مثلاً کتاب «الاباطیل و المناکیر و الصحاح و المشاهیر» نوشته‌ی جورقانی از جمله آثاری است که ذهبی دو کتاب در مورد این اثر دارد:

اول: «احادیث مختاره من موضوعات الجورقانی و ابن جوزی»

دوم: «مختصر الاباطیل و الموضوعات» که کتاب اخیر اگرچه به نام مختصر مسمی شده است اما یک نوع گزینش احادیث است.

۲- «الموضوعات» نوشته‌ی ابن جوزی با هفت عنوان، بیشترین کتاب درباره را به خود اختصاص داده است؛ سه اثر آن نگاشته‌ی ذهبی است که عبارتند از:

• ترتیب الموضوعات

• احادیث المختاره: که این اثر گزیده‌ای از «الاباطیل و الموضوعات» است،

• مختصر الاباطیل و الموضوعات: که اگرچه نامش مختصر است اما یک نوع گزینشی از کتاب‌های ابن جورقانی و ابن جوزی است.

۳- درباره‌ی «الموضوعات» نوشته‌ی صغانی کتاب «التهانی فی التعقب علی موضوعات الصغانی» توسط عبدالعزیز بن محمد بن الصّدیق العماری، نگاشته شده است.

درباره‌ی «المغنی عن الحفظ و الكتاب بقولهم لا یصح شیء فی هذا الباب» نوشته‌ی أبو حفص عمر بن بدر الموصلی، کتاب «جنة المرتاب بنقد المغنی عن الحفظ و الكتاب» نوشته‌ی أبو اسحاق الحوینی است.

درباره‌ی «الاحادیث التي لا اصل لها فی کتاب (الاحیاء) نوشته‌ی سُبکی، دو کتاب نوشته شده است: ۱- الموضوعات: سویدی و ۲- «الاخبار بما فات من احادیث الاعتبار» نوشته‌ی علی رضا بن عبدالله بن علی رضا

درباره‌ی «التذكرة فی الاحادیث المشتهرة» أو «اللآلی المنثورة فی الاحادیث المشهورة» دو کتاب نوشته شده است: ۱- «الدّرر المنتثرة فی الاحادیث المشتهرة» نوشته‌ی جلال الدین السیوطی، ۲- «تمیز الطیب من الخبیث فیما یدور علی السنة الثاس من الحدیث» نوشته‌ی ابن الدیب

درباره‌ی «مختصر الحسنة فی بیان كثير من الأحادیث المشتهرة علی الألسنة» نوشته‌ی سخاوی «مختصر المقاصد الحسنة فی بیان كثير من الاحادیث المشتهرة علی الألسنة» نوشته‌ی زرقانی

درباره‌ی «خاتمة سفر السعادة» نوشته‌ی فیروز آبادی، کتاب «التنکیت و الإفادة فی تخریج أحادیث خاتمة سفر السعادة» نوشته‌ی ابن همام

۹. تحلیلی بر مدخل موسوعه

تحلیل‌های گوناگونی را می‌توان بر مدخل این مجموعه ارائه کرد که برخی از این موارد در پایان مقاله پیشنهاد شده است؛ اما با نگاه آماری به این ۷۸ عنوان، به موارد زیر می‌رسیم:

به لحاظ نگارش کتاب پیرامون احادیث موضوعه قرن‌ها به ترتیب ذیل دست بندی می‌شوند:

قرن پانزدهم با ۲۴ عنوان کتاب، قرن هشتم با ۱۹ عنوان کتاب و قرن دهم با ۱۱ عنوان کتاب نسبت به قرون دیگر در صدر قرار دارند.

مجموع این ۷۸ کتاب را ۵۵ نفر نوشته‌اند؛ ۳۵ کتاب را ۱۲ نفر نوشته‌اند و ۴۳ کتاب منفرداً نگاشته شده است.

۱۳ مورد از این مجموعه‌ی آثار، استخراج احادیث ضعیف از کتاب‌های دیگر است که عبارتند از: ۳: ابن حبان / ۴: کامل ابن عدی / ۱۴: سنن دارقطنی / ۲۰: المصابیح بُغوی / ۲۲: احیاء العلوم غزالی / ۵۵: جامع الصغیر سیوطی / ۵۷: الدب المفرد بخاری / ۵۸: جامع الصغیر سیوطی / ۵۹: ابن ماجه / ۶۰: ابو داود / ۶۱: سنن ترمذی / ۶۲: سنن نسائی / ۶۳: میزان الاعتدال ذهبی

احادیث برخی از کتاب‌ها از یک کتاب مشهور جمع‌آوری شده است، مانند دو کتاب «ابن قیسرانی» که از «تذکره الحفاظ» تدوین شده است، به نام‌های: ۱- «أطراف أحادیث کتاب المجروحین لابن حبان» ۲- «ذخیره الحفاظ المخرج علی الحروف و الألفاظ» یا مانند کتاب ۳- «تخریج الأحادیث الضعاف من سنن الدار قطنی» از جزائری.

برخی نیز از دو کتاب استفاده کرده‌اند؛ مانند: «أحادیث مختارة من موضوعات الجورقانی و ابن الجوزی» نوشته‌ی محمد بن احمد بن عثمان الذهبی

بعضی از این آثار جنبه‌ای صرفاً تئوریک دارد و نه تطبیقی؛ مانند: «تذکره الموضوعات» نگاشته‌ی هندی فتنی که در آن دیدگاه‌های علما را درباره‌ی حدیث جعلی و ضعیف جمع کرده است.

برخی از کتاب‌ها در اختصار کتاب‌های دیگر نگاشته شده است، مثلاً: «مختصر المقاصد الحسنة فی بیان کثیر من الاحادیث المشتهرة علی الألسنة» نوشته‌ی زرقانی که اختصار کتاب بخاری است و یا «الجد الحثیث فی بیان ما لیس بحدیث» نوشته‌ی أحمد بن عبد‌الکریم که تلخیص کتاب جدّ مولف است با عنوان «إتقان ما یحسن من الاخبار الاخبار الدائرة علی اللسن» نگاشته‌ی محمد بن بدر الدین و کتاب «اسنی المطالب فی أحادیث مختلفه المراتب» که تهذیب کتاب «تمییز الطیب» است که خود مختصر کتاب «مقاصد الحسنه» سخاوی است.

کتاب «الشدرة فی الاحادیث المشتهرة» نوشته‌ی ابن طولون که از کتاب‌های زرکشی، سیوطی و سخاوی نوشته شده است.

«التعقبات علی الموضوعات»: این کتاب که به عنوان آخرین اثر معرفی شده است نباید در شمار این فهرست ۷۸

گانه قرار می‌گرفت چون نویسنده به دفاع از احادیثی که ابن جوزی رد کرده، پرداخته است به عبارت دیگر این اثر در واقع دفاعیه‌ی از سیوطی است.

جدول فراوانی نگارش در هر قرن

ردیف	قرن	تعداد کتب منتشره	توضیح
۱	اول	۱	
۲	پنجم	۲	
۳	ششم	۵	
۴	هفتم	۶	
۵	هشتم	۹	
۶	نهم	۲	نویسندگان از اینجا به بعد را به عنوان معاصر معرفی کرده‌اند.
۷	دهم	۱۱	به سبب ۵ تألیف سیوطی آمار قابل ملاحظه‌ای را شاهدیم.
۸	یازدهم	۴	
۹	دوازدهم	۶	
۱۰	سیزدهم	۴	
۱۱	چهاردهم	۴	
۱۲	پانزدهم	۲۴	در این قرن البانی با ۷ کتاب کثیر التالیف است.

۱۰. پیشنهادها

اینکه در قرن پانزدهم شاهد شکوفایی در نشر کتاب‌های مختلف با موضوع حدیث هستیم امری بدیهی است، اما اینکه مثلاً در قرن هشتم شاهد شکوفایی در بحث احادیث مجعوله هستیم، عواملی را در پی داشته است؛ شناخت این

عوامل و باز شناخت فضای نگارش این آثار می‌تواند موضوع تحقیق قرار گیرد.

بازشناسی کتاب‌ها بر اساس سبک نگارش نویسنده می‌تواند در سبب فعالیت‌ی پژوهشی قرار گیرد؛ به عنوان مثال ملاحظه می‌شود که صاحب «المنار المنیف» به دنبال ارائه‌ی کار تئوری و بیشتر کتاب‌ها با نمونه‌یابی احادیث ضعیف به دنبال کار تطبیقی بوده‌اند.

تحلیل و بررسی شخصیت «البانی» که پر اثرترین نویسندگان در مجعوله‌نگاری است از آن جهت می‌تواند مهم باشد که در اهل تسنن در باره‌ی شخصیت او دو نظر مثبت و منفی داریم.

۱۱. نتیجه‌گیری

به دلیل رویکرد منع تدوین، نگارش و نقل حدیث توسط خلفا بعد از پیامبر ﷺ احادیث جعلی در اهل تسنن به وفور پیدا شد از این رو پالایش احادیث و جدا کردن احادیث جعلی، اهتمام علمای اهل تسنن را برانگیخت.

تحلیل مجعوله‌نگاری‌ها از جهات گوناگون می‌تواند افق‌هایی را برای پژوهش‌های بیشتر در زمینه‌ی احادیث جعلی و ضعیف بگشاید.

با بررسی فهرست تفصیلی به موارد ذیل بر می‌خوریم: نگارندان موسوعه، ابتدا دو اثر را معرفی می‌کنند:

«نسخه‌ی نبیط بن شریط الاشجعی فی الاحادیث الموضوعة» و کتاب «الاربعون الودعانية الموضوعة» نوشته‌ی «ابن ودعان» به نظر می‌رسد، نباید این دو اثر را در جرگه‌ی ۷۸ مورد معرفی می‌کردند. راوی این دو عنوان چون متفرد هستند نویسندگان آن، متهم به کذب هستند اما نویسندگان آن را به عنوان جمع‌آوری احادیث جعلی نوشته‌اند.

- با تحلیل موسوعه، وامداری برخی آثار مجعوله‌نگاری در اهل تسنن از یک‌دیگر کاملاً مشهود است.

- پر اثرترین نگارندگان بدین شرح است: البانی با ۷ عنوان کتاب و بعد از او به ترتیب سیوطی با ۵ عنوان کتاب و ذهبی، ابن جوزی و عمر بن بدر بن سعید: هر کدام با ۳ اثر پیش‌تاز هستند و نویسندگانی چون صغانی، ابن القیسرانی، ملا

- علی قاری، محمد بن درویش، عبدالعزیز بن غماری، ابواسحاق حوینی و محمد عمرو عبداللطیف، هر یک دو اثر دارند.
- بیشترین آثار در این سه دوره تدوین شده است: قرن پانزدهم ۲۴ اثر، قرن دهم ۱۱ اثر، قرن هشتم ۹ اثر.
- دو منطقه‌ی جغرافیایی بیشترین تألیف را در خود شاهد بوده است: دمشق ۲۲ اثر، مصر ۱۱ اثر.
- دانشمندان شافعی و حنفی بیشترین تمایل را به تحقیق در باب احادیث مجعوله از خود نشان داده‌اند و حنبلی‌ها و سلفی‌ها به ترتیب کمترین تمایل را به بحث در این زمینه داشته‌اند.

منابع

۱. قرآن مجید
۲. ابن الصلاح، عثمان بن عبدالرحمن، علوم الحديث، تحقیق: صلاح بن محمد بن عویصه، بیروت: دارالکتب العلمیة، ۱۴۲۶ق.
۳. ابن فارس، احمد، معجم مقاییس اللغة، قم: مکتب الاعلام الاسلامی، ۱۴۰۴ق.
۴. ابن منظور، محمد بن مکرم، لسان العرب، بیروت: دار احیاء التراث العربی، ۱۴۰۸ق.
۵. ادلیبی، صلاح الدین بن احمد، منهج نقد المتن عند علماء الحديث النبوی، بیروت: دارالآفاق الجديدة، ۱۹۸۳م.
۷. امینی، عبدالحسین، الغدیر فی کتاب و السنة و الادب، بیروت: دارالکتاب العربی، ۱۳۷۸ق.
۸. البیهقی، احمد بن الحسین بن علی، السنن الکبری، هند: مجلس دائرة المعارف النظامیة، چاپ اول، ۱۳۴۴ق.
۹. الحلبي، علی حسن علی؛ القیسی، ابراهیم طه و محمد مراد، حمد، موسوعة الاحاديث والآثار الضعيفة والموضوعة، ریاض: مکتبة المعارف للنشر و التوزیع، ۱۴۱۹ق. ۱۹۹۹م.
۱۰. زبیدی، محمد مرتضی، تاج العروس من جواهر القاموس، بیروت: دار احیاء التراث العربی، ۱۳۰۶ق.
۱۱. سبحانی، جعفر، اصول الحديث و احكامه فی علم الدراية، قم: مرکز مدیریت حوزه‌ی علمیّه، ۱۴۱۲ق.

۱۲. السخاوی، محمد بن عبد الرحمان، فتح المغیث شرح الفیه حدیث، بیروت: دارالکتب العلمیة، ۱۴۱۴ ق.
۱۳. سیوطی، عبدالرحمن، تدريب الراوی فی شرح تقریب النووی، تحقیق: عبدالوہاب عبد الطیف، ریاض: مكتبة الرياض الحديثه، بی تا.
۱۴. شهید ثانی، زین الدین بن نورالدین علی بن احمد، الرعاية فی علم الدارایة، تحقیق: عبدالحسین محمد علی بقال، قم: کتابخانه‌ی آیه الله العظمی مرعشی نجفی، ۱۴۱۳ ق.
۱۵. صدر، سید حسن، نهاية الدارایة فی شرح الوجیزة، تحقیق: ماجد غرباوی، بی جا: المشعر، بی تا.
۱۶. طریحی، فخر الدین، مجمع البحرين، قم: المكتبة المرتضویة، بی تا.
۱۷. عسقلانی، احمد بن علی بن حجر، النکت علی کتاب ابن الصلاح، ریاض: دارالراید، ۱۴۰۸ ق.
۱۸. عجاج خطیب، محمد، اصول الحدیث علومه و مصطلحه، دمشق: بی نا، ۱۹۷۱ م.
۱۹. فیروزآبادی، محمد بن یعقوب، القاموس المحیط، بیروت: مؤسسة الرسالة، بی تا.
۲۰. قاسمی، محمد جمال الدین، قواعد التحدیث من فنون مصطلح الحدیث، بیروت: دارالکتب العلمیة، بی تا.
۲۱. مامقانی، عبدالله، مقباس الهدایه فی علم الدارایة، تحقیق: محمد رضا مامقانی، بیروت: مؤسسة آل البيت للإحياء التراث، ۱۴۱۱ ق.
۲۲. مهریزی، مهدی، تحلیلی بر نگارش های «الموضوعات» در اهل سنت: بر پایه کتاب «موسوعة الأحادیث و الآثار الضعیفة و الموسوعة»، قم: مجله‌ی علوم حدیث، پاییز و زمستان ۱۳۸۷ ش.
۲۳. میرداماد، محمد باقر بن محمد، الرواشح السماویة فی شرح احادیث الامامیة، بی جا: بی نا، ۱۳۱۱ ق.
۲۴. النسائی، احمد بن شعيب، المجتبی من السنن - سنن النسائی، حلب: مكتب المطبوعات الاسلامية، چاپ دوم، ۱۴۰۶ ق.
۲۵. هلالی، سلیم بن قیس، کتاب سلیم بن قیس الهلالی، مصحح: محمد انصاری زنجانی خوئینی، قم: الهادی، چاپ اول، ۱۴۰۵ ق.